

Transatlantische verhouding onder druk

SOPHIE VANHOONACKER

MET HET AANTREDEN VAN DE REGERING-Bush Jr zijn de transatlantische betrekkingen sterk onder druk komen te staan. Na eerdere onenigheid over onder meer het Kyoto-protocol, het internationaal strafhof en de toekomst van het ABM-verdrag bereikte de relatie tussen Europa en de Verenigde Staten met het uitbreken van de oorlog in Irak een absoluut dieptepunt. De ongekende spanningen met een partner die in de periode na de Tweede Wereldoorlog zulk een centrale rol in de Europese veiligheid heeft gespeeld, roepen belangrijke vragen op. Gaat het om een tijdelijk meningsverschil en zullen beide partners, geschrokken van elkaars harde woorden, de crisis aangrijpen om de banden opnieuw aan te halen? Of gaat het om een begin van een nieuwe fase en valt te verwachten dat de verhoudingen in de toekomst op een radicaal andere en meer antagonistische basis worden georganiseerd?

De spanningen rond Irak vormden voor het *European Union Institute for Security Studies* (EUISS, Parijs) aanleiding een aantal vooraanstaande academici van beide kanten van de oceaan uit te nodigen voor een bijdrage aan het transatlantisch debat. In het eerste deel van de publikatie vertolken zes auteurs hun standpunt ten aanzien van internationale, Europese of Amerikaanse ontwikkelingen op veiligheidsgebied. Het tweede deel toetst de

visies van beide partners ten aanzien van concrete dossiers, zoals de Balkan, het Midden-Oosten en het terrorisme. Opnieuw gaat het om drie Amerikaanse en drie Europese bijdragen.

Zonder uit te gaan van een doemscenario zijn de meeste auteurs in het eerste deel van het boek het er met elkaar over eens dat de spanningen rond Irak weinig te maken hebben met een ongelukkige samenloop van omstandigheden, maar uiting zijn van een diepere malaise. Voor Gompert (Rand) heeft de crisis tussen Europa en de Verenigde Staten alles te maken met de veranderende veiligheidssituatie sinds het einde van de Koude Oorlog, terwijl in de ogen van Daalder en Lindsay (Brookings Institution) de agressieve toon van de regering-Bush de reeds aanwezige barsten in de transatlantische betrekkingen alleen maar verder heeft opengescheurd. Ook Hoffmann (Harvard University) wijst erop dat de manier waarop de Amerikanen sinds de val van de Sovjetunie tegen internationale betrekkingen aankijken, grondig veranderd is. Alle aandacht gaat allereerst uit naar Azië en het Midden-Oosten; Europa is niet langer prioriteit. De Europeanen zijn zich volgens Hoffmann van deze veranderende situatie nog te weinig

Gustav Lindstrom (red.): *Shift or Rift. Assessing US-EU relations after Iraq.*

Parijs: European Union Institute for Security Studies, 2003; 255 blz.; 10,- euro; ISBN: 92-9198-043-9

bewust.

Verscheidene bijdragen wijzen op de verschillende lenzen van beide partners. Als wereldmacht hebben de Verenigde Staten niet altijd dezelfde gezichtspunten en belangen als Europa, dat strikt genomen niet meer dan een regionale macht vormt (Haine, EUISS). De groeiende strategische kloof versterkt alleen maar het verschil in visie. Het militair superieure Amerika is veel meer bereid tot gebruik van geweld dan de Europeanen. Amerika heeft het over 'pre-emptive strikes', terwijl de EU sterk de nadruk legt op preventieve diplomatie. Geweld is in Europese ogen alleen gelegitimeerd, indien het de goedkeuring draagt van de Verenigde Naties. De oorlog over Irak toont aan dat de Verenigde Staten dit standpunt niet delen. Gnesotto (EUISS) en Missiroli (EUISS) waarschuwen ons er echter voor het transatlantische debat te reduceren tot een discussie over militaire capaciteit en technologie. Zowel Afghanistan als Irak illustreert de beperkingen van puur militaire oplossingen. Conflictpreventie en vredeshandhaving kunnen in belangrijke mate bijdragen aan het vergroten

van stabiliteit en het is van belang dat Europa zijn expertise op dit domein verder ontwikkelt.

Dit laatste is bepaald geen sinecure. Aan Europese zijde bestaat immers grote onenigheid over de vraag hoe het met een Europees veiligheids- en defensiebeleid verder moet. De voorstanders van een eigen Europese veiligheidspijler staan lijnrecht tegenover degenen die de Europese rol in Atlantisch verband willen versterken. Verder zijn er de neutrale landen, met hun voorkeur voor Europa als civiele macht. De Amerikaanse houding ten aanzien van een sterkere Europese veiligheidsrol is zeer ambigu. Zo wordt zoals van oudsher gepleit voor betere verdeling van de lasten (de fameuze *burden-sharing*); anderzijds worden Europese veiligheidsinitiatieven, zoals dat van een EU-hoofdkwartier, met argusogen bekeken en zelfs tegengewerkt (Gnesotto).

De diverse bijdragen werpen ook een blik op de toekomst. Ondanks de veranderende wereldsituatie zijn de auteurs het er met elkaar over eens dat het in het belang van beide partners is de huidige spanningen te boven te komen en de relatie op nieuwe grondslagen te funderen. Dit kan alleen slagen indien zowel Europa als Amerika bereid is opnieuw in de relatie te investeren. Overleg en het nemen van gemeenschappelijke initiatieven kosten tijd en vereisen sessies, maar zijn op lange termijn meer effectief dan unilaterale stappen.

Het tweede deel van de studie toetst de perspectieven voor nauwere transatlantische banden wat betreft een aantal concrete dossiers. De Balkan is ongetwijfeld de regio waar de samenwerking tussen de Verenigde

Staten en de EU het meest succesvol is. Na een periode van Amerikaans leiderschap zijn het in toenemende mate de Europeanen die een centrale rol spelen (Triantaphyllou, European Institute of the London School of Economics and Political Science). Dit is mede mogelijk dank zij de geleidelijke ontwikkeling van een militaire en civiele EU-capaciteit. Voor Serwer (United States Institute of Peace) is toenemende verantwoordelijkheid van de EU onvermijdelijk. Stabiliteit op de Balkan is voor de Europeanen van wezenlijker belang dan voor de Verenigde Staten. Terugtrekking van de Amerikanen is echter niet gewenst. Het gezamenlijk gewicht van beide partners blijft de doorslag geven voor het welslagen van de operatie.

De samenwerking ligt een stuk gevoeliger in het Midden-Oosten. Voor Ortega (EUISS) is zij de Achilleshiel van de transatlantische verhoudingen en bestaat het gevaar dat zij de alliantie verder verzwakt. Irak is de illustratie bij uitstek van de wijze waarop de standpunten over prioriteiten en strategieën verschillen. Of de Verenigde Staten bereid zullen zijn een aantal meningsverschillen met de Europeanen door de vingers te zien, zal volgens Clawson (Washington Institute for Near East Policy) in hoge mate afhangen van de afloop van de crisis in Irak. Hoe minder succesvol, hoe meer de Verenigde Staten een mislukking zullen proberen af te wentelen op degenen die zich tegen de oorlog hebben verzet. Hoezeer de meningen ook uiteenlopen, Ortega stelt dat een gemeenschappelijke transatlantische aanpak een beduidend grotere kans van slagen heeft dan afzonderlijke initiatieven.

Dit geldt ook voor de strijd tegen het terrorisme. Lindstrom (EUISS) pleit ervoor dat beide partners zich inspannen hun visies over de aanpak van het terrorisme beter op elkaar af te stemmen. Wanneer wordt geweld ingezet of wanneer wendt men zich tot niet-militaire middelen? Wat verstaat men onder terroristische dreiging? En tot slot: in welke gevallen is pre-emptie gerechtvaardigd en wanneer niet? Jenkins (Rand) pleit ervoor de vele samenwerkingsakkoorden rond de strijd tegen het terrorisme te institutionaliseren. Hij benadrukt vooral de samenwerking op het vlak van verwerving van inlichtingen.

De studie bundelt een aantal kwalitatief hoogstaande bijdragen en levert interessante contributie aan het debat over de toekomstige ontwikkeling van de transatlantische verhoudingen. De grootste zwakte is echter dat de twaalf bijdragen op zich zelf staan en dat de redacteur geen moeite heeft gedaan de belangrijkste inzichten samen te brengen in een concluderend hoofdstuk. Het is evenwel niet moeilijk een rode draad te ontwaren. Alle bijdragen vertolken op de één of andere manier het standpunt dat het in het belang is van Europa en Amerika de relatie weer op de rails te krijgen. Dit zal alleen maar lukken als daar aan beide zijden hard aan gewerkt wordt. Ook de mate waarin de Europeanen er zelf in slagen meer met één stem te spreken, zal hierin een belangrijke rol spelen.

DR SOPHIE VANHOONACKER is verbonden aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit van Maastricht.

Waarom de Europese Conventie toch spannend werd

JAN WERTS

Peter Norman: *The Accidental Constitution. The story of the European Convention.*
Brussel: EuroComment, 2003; 406 blz.; 35,- euro;
ISBN: 90-77110-05-4
[adres uitgever: Eurocomment, Avenue Louise 113, 1050
Brussel; in Nederland gedistribueerd door boekhandel
Houtschild in Den Haag: www.houtschild.com]

BIJNA ANDERHALF JAAR LANG DUURDE de Europese Conventie. Dat zij overeenstemming bereikte over een uniek grondwettelijk verdrag is verrassend. Het is vooral te danken aan de geslepenheid van voorzitter Valéry Giscard d'Estaing; aan de inzet van de vertegenwoordigers van de diverse parlementen; en aan de betrokkenheid van president Jacques Chirac en kanselier Gerhard Schröder. Daarentegen deden diverse vertegenwoordigers van de regeringen in de Conventie hun best de Conventie te laten mislukken. De gebeurtenissen van woensdag 4 juni 2003 waren beslissend.

Zo beleeft men het in *The Accidental Constitution*, een boek van *Financial Times*-journalist Peter Norman. Hij sleept de lezer mee in de maalstroom van de onderhandelingen. Norman maakt van het ontstaan van de 'Grondwet voor Europa' een soort openluchtspel. Wie de Conventie graag 'on the spot' had willen volgen, kan hier terecht. De auteur heeft de stof in hapklare stukjes gehakt. Eerst is er slechts een vaag concept van een grondwet. Dat wordt later een skelet. 'From Skeleton to Early Draft' schetst Norman helder het in talloze vergaderingen via talloze *drafts* tot stand komen van het 'Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa'.

Tegelijk rijst geleidelijk aan bij de lezer uit een kleiner land enige twijfel of een Conventie wel de

beste manier is om Europese verdragen op te stellen. Neem bijvoorbeeld de creatie van de functie van een vaste 'President van de Europese Raad'. De Nederlandse regering was daar vierkant tegen. Zij vreest dat een Europese Raad, met aan het hoofd een *full-time* 'Zonnekoning', de Europese Commissie marginaliseert; 79 van de 91 sprekers in de Conventie wilden zo'n president niet, noteerde Conventielid Hanja Maij-Weggen. De tegenstand zit vooral in de kleinere EU-landen. Daar woont maar een kwart van de totale bevolking van de EU. Die 'kleintjes' kunnen (uiteraard) niet de structuur van de Unie gaan bepalen. Het met klasse geschreven relaas van Norman bevestigt dat de gezamenlijke *papers* van Frankrijk en Duitsland en later van het Verenigd Koninkrijk en Spanje van begin 2003 voor de afloop van de Conventie koersbepalend zijn geweest.

Nederlandse inbreng

Maar nu eerst even terug naar die beslissende 4de juni. De Conventie begint dan haar finale. Op tafel ligt de oude kwestie van de machtsverdeling tussen de Europese Unie enerzijds en de lidstaten anderzijds. Volgens de media staat het hele Conventiegebeuren daarmee op springen. Maar tijdens urenlang beraad wordt die dag duidelijk dat de vertegenwoordigers van de parlementen (de grootste groep binnen

de Conventie) toch wel te winnen zijn voor een akkoord. Ze willen daartoe flinke concessies doen. De Nederlandse christen-democratische senator René van der Linden, zijn liberale Italiaanse collega Lamberto Dini en de Duitse sociaal-democraat, Bondsdaglid Jürgen Meyer, dragen het beslissende element aan. Zij willen de *communautaire besluitvorming* in de Unie, die de grote landen ondergraven, kost wat kost handhaven. Onder die conditie krijgen de grote landen hun begeerde *vaste voorzitter van de Europese Raad*.

'Het genoemde trio kiest aldus voor een Conventie die eindigt met één tekst en niet met verschillende opties. Zij leggen al meteen vast dat in de toekomst zo'n Conventie iedere keer de aanpassing van de Verdragen zal prepareren. In de Raad van Ministers van de Unie wordt meerderheidsbesluitvorming regel en unanimité de uitzondering. Het tot dan toe vrijblijvende Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie wordt verdragstekst. Inzake defensie komt er versterkte samenwerking. Tegelijk worden Commissie, Parlement en [de rol van de] lidstaten versterkt. Dus verkiezing van de Commissievoorzitter door het Straatsburgse parlement. Anderzijds een zetel voor *alle* 25 landen in de Europese Commissie, althans tot 2009.' Tot zover de *deal* die zich op die 4de juni aftekent.

Genoemd trio leverde de bouw-

stenen die Giscard in staat stellen een week later de Conventie succesvol te besluiten. Overiges zijn niet alle bouwstenen uiteindelijk in de Grondwet gekomen. Dit optreden is de enige plek in Normans 340 pagina's tellende relaas waar Nederland een doorslaggevende rol speelt. Norman denkt dat de Italiaan en de Nederlander tot hun sleutelrol kwamen uit angst muurbloempjes te worden. Zij haalden hun collega-volksvertegenwoordigers ertoe over te slikken dat er een 'President van Europa' komt, formeel de 'Voorzitter van de Europese Raad van Staats- hoofden en Regeringsleiders'. Dit is een figuur waar de meeste kleinere EU-landen tegen zijn. Belangrijke overweging van de tegenstanders om tóch akkoord te gaan, is dat de grote landen de Conventie anders zouden laten mislukken.

Na deze *meeting* voelt Giscard ineens dat een totaal akkoord *toch* haalbaar wordt. Maar dat gevoel duurt niet lang. Dezelfde dag moet hij naar de regeringsvertegenwoordigers. Slechts vijf van de 25 regeringsvertegenwoordigers verwelkomen daar de vaste voorzitter van de Europese Raad; achttien zijn er bovendien tegen de stemverdeling in de Raad van Ministers na het recente Verdrag van Nice *nu* alweer te gaan wijzigen. Norman: 'Op die 4de juni wordt duidelijk dat wie wil slagen, de regeringsvertegenwoordigers moet omzeilen. Dat was verrassend. Altijd was gedacht dat in de finale zij de eerste viool zouden spelen. Met de parlementariërs in een marginale rol. Hier had de Conventie een definitieve wending genomen.'

Leest men dat laatste vandaag, dan komt de gedachte even op dat die regeringsvertegenwoordigers wellicht toch het verstandigste waren. Zij brachten in wat er leeft in de nationale hoofdsteden. Zodoende leverden zij geen bijdrage aan het welslagen van de Conventie. Maar wat hebben we aan een akkoord in de Conventie dat de Europese Raad meteen radicaal wegschoffelt? Die

Raad heeft nu eenmaal het laatste woord. Diverse regeringen zitten niet te springen om dit grondwettelijk project. Zij kunnen voorlopig prima uit de voeten met het Verdrag van Nice. Vorig jaar juni waar schuwden al diverse vertegenwoordigers van de hoofdsteden in de Conventie dat wie 'Nice' openbreekt de Doos van Pandora opent. Dat hebben we inmiddels ondervonden.

Kok voorzitter?

Sedert de Europese Raad van Biarritz (2000) ligt de belangentegenstelling tussen de grote en de kleinere landen op straat. De grote landen kunnen hun zin doordrijven, kleintjes niet – zo leerde de Conventie. Het idee niet langer de regerings- hoofden maar een Conventie van tientallen politici de verdragen te laten herzien, komt van het Europees Parlement. Het idee krijgt vaste vorm bij de Top van Laken in december 2001. Daar valt de Franse oud-president Giscard d'Estaing uit de lucht als Conventievoorzitter. Uit die dagen dateert de vraag: waarom de bejaarde Giscard en niet onze kwieke favoriet voor de functie, premier Wim Kok? Norman houdt het op de 'gehaaide tactiek van Chirac'. Wat wellicht klopt. De benoeming van Giscard was een van de talloze verrassingen van deze Conventie. Daarom gaf Norman zijn boek de genoemde titel. Hij laat Kok verder rusten.

Men kan daaraan toevoegen dat *institutionele vernieuwingen* altijd in Frankrijk ontstaan. Zodat Parijs de voorzitterspost dan terecht claimde. Als dit klopt, dan deed premier Kok er dus heel verstandig aan zich in Laken slechts 'beschikbaar' te houden. Had hij zich wél officieel aangemeld, dan was dat wegens onverzettelijk Frans verzet op een ehec uitgelopen, net zoals met zijn voorganger Ruud Lubbers in 1994, toen die Commissievoorzitter wilde worden. Zij die Koks tactiek in Laken destijds hekelden, hadden het dan

ook mis. Norman gaat hierop niet in. Maar zijn boek brengt ons wel op deze redenering.

Conventiefilm

Verdelen wij de Europese actualiteit even in een portie die de bureaucra- ten bezighoudt en een deel dat het publiek interesseert. De 21ste eeuw is getekend door internationaal terrorisme, door afbrokkelende werk- gelegenheid en een hakkelende econo- mie, door criminaliteit, vaak van buitenlanders, en door de proble- men van asiel en migratie. Daarover ging de Conventie nauwelijks. In de Conventie ging het vooral over het stemgewicht van de EU-landen en hun aantal zetels in de Commissie en de anomalie van de maandelijks vergadering van het Europees Parle- ment in Straatsburg. 'Het lijkt er sterk op dat de burger tegenwoordig beter weet wat de EU nodig heeft dan haar politieke leiders', aldus Norman.

Zijn verslag stelt ons in de ge- legenheid de lange film van de Con- ventie nog eens goed te bekijken. Dan ziet men dat Giscard vanaf het begin twee dingen wilde: een sterke (Europese) Raad van Ministers als toekomstige executieve en tegelijk een kleinere Commissie. Het eerste lukte hem; het tweede niet. Er komt een 'Voorzitter van de Europese Raad', waar niemand omheen kan. De Commissie telt minimaal 25 leden en mogelijk zelfs nog meer. Deze 'uitslag' krijgt wellicht zijn beslag in de Europese Grondwet. Dit betekent dat *de grote landen hebben gewonnen*. Zij krijgen 'hun' oppermachtige Europese Raad. De 'kleintjes' behouden alleen maar *wat ze al hebben*: 'hun' post in de Com- missie.

Wie wil weten waarom Chirac en Schröder (in deze volgorde), hoewel geen Conventiegangers, toch hun stempel op de eindtekst wisten te drukken; waarom verder de Britten via hun EU-minister Peter Hain veel gewicht in de schaal legden; wie de

betekenis wil kennen van de 'passe-relle'; wil weten wat 'composantes' zijn; welke Conventieleden de bijnaam 'de elite' kregen; waarom communautaire denkers de open-coördinatiemethode wantrouwen en waarom Giscard de kleine landen niet

zag staan, kan hier terecht. Dat de Conventie slaagde, was volgens Norman vooral te danken aan de samenwerking tussen de parlementaire politici uit alle hoeken van de EU, inclusief Straatsburg. Die verliep onder het motto van hun voor-

zitter Marietta Giannakou: 'What is done is probably as much as could be done.'

DR JAN WERTS is zelfstandig EU-correspondent te Brussel. Hij publiceert regelmatig in de *Internationale Spectator*.

Rusland en Europese 'normaliteit'

TOM CASIER

Thomas von der Dunk: *Rusland en Europa. Over de blijvende betekenis van oude culturele scheidslijnen.*

Amsterdam: Van Gennep, 2003; 256 blz.; 19,50 euro; ISBN: 90-5515-387-7

NAAR AANLEIDING VAN DE DOEMA-verkiezingen in december 2003 stonden mediaberichten weer bol van de uitlatingen over de belabberde staat van Ruslands democratie. Hoe staat de democratie er nu eigenlijk echt voor in Rusland, twaalf jaar na het uiteenvallen van de Sovjetunie? Vindt het politieke en rechtssysteem er aansluiting bij de democratie en de rechtsstaat zoals we die in West-Europa kennen? 'Of zijn er factoren van belang, krachten werkzaam, die ervoor zorgen dat de ontwikkeling daar in het oosten een heel andere kant uitgaat, dat Rusland de weg naar de Europese normaliteit voor langere duur is versperd? Kortom: hoort en past Rusland wel werkelijk "bij ons"?' (blz. 26) Dit zijn de vragen die cultuurhistoricus Thomas von der Dunk stelt in zijn medio 2003 verschenen boek *Rusland en Europa. Over de blijvende betekenis van oude culturele scheidslijnen*.

Gezien de razendsnelle ontwikkelingen in de vormgeving van het nieuwe Europa na de ontmanteling van het IJzeren Gordijn, zijn deze vragen bijzonder relevant. De antwoorden die Von der Dunk geeft, zijn echter veelal teleurstellend. Aan

de vraag of Rusland werkelijk bij ons hoort, voegt hij toe: 'De vraag stellen is hem [...] in feite al bijna beantwoorden.' (blz. 26) Misschien is dit wel de grootste zwakte van het boek. Het hele werk is vooral een pleidooi dat Rusland *a priori* schuldig bevindt aan gebrek aan democratie en vrijheid (eigenlijk behandelt slechts één hoofdstuk de culturele scheidslijnen als zodanig). Meer nog is het een pleidooi dat Rusland hiervoor tot levenslang veroordeelt, omdat er volgens Von der Dunk weinig kans is op beterschap. Het gebrek aan democratisch potentieel zit immers ingebakken in de Russische geschiedenis, die het ontstaan van een sterke open *civil society* heeft verhinderd. Ook van de komende generaties moeten we dus weinig verandering verwachten.

Deze continuïteitsstelling is een bekend argument, dat eerst werd gebruikt om aan te geven dat het communisme veel gemeen had met het autoritaire tsarisme van vóór de revolutie en vandaag opnieuw veel weerklank vindt om politieke ontwikkelingen in postcommunistisch Rusland te vatten. Maar het is tegelijk een stelling die hevig wordt aangevochten. Deze kant van het debat

– ik denk aan de werken van Iver Neumann, Alexander Dallin en vele andere – ontbreekt in dit werk volledig.

Von der Dunk schetst een zeer stereotiep beeld van Rusland. Als dat op een onderbouwde manier gebeurt, is dat verdedigbaar. Maar Von der Dunk breidt vooral visies van individuele auteurs aan elkaar (vaak volgt hij enkele bladzijden lang één auteur) in plaats van uiteenlopende visies met elkaar te confronteren.

Het thema 'Rusland en Europa' mag dan zo ruim zijn, dat lacunes onvermijdelijk zijn, toch komt de lezer er vaak bekaaid af. Zo wordt er niet verwezen naar enkele essentiële Russische beleidsdocumenten over het Europese en buitenlandse beleid. De studie hiervan had Von der Dunk nochtans kunnen behoeven voor een aantal onjuistheden. Zo schrijft hij op blz. 171 dat de Primakov-doctrine behelst dat 'Moskou juist zoveel mogelijk afstand van het Westen moest nemen en de controversie moest zoeken' – een voorstelling die haaks staat op de essentie van de doctrine.

De auteur speculeert bovendien veel, aanvaardt nogal wat als gegeven, presenteert perceptie als feiten.

Op blz. 11 schrijft hij: 'onder de huidige president, zo groeit de *indruk*, zijn vrijheid en mensenrechten de laatste paar jaar geleidelijk weer meer op de achtergrond geraakt, en staat de staat als vanouds voorop' (cursivering recent). Deze stelling kan verdedigbaar zijn, maar ik wil graag stevige argumenten lezen. Ten opzichte van welke periode is de Russische democratie achteruitgegaan? Van het communistische eenpartijstelsel onder Brezjnev, toen de CPSU het absolute monopolie bezat? Van de *perestrojka*-periode, waarin de verkiezingen op het hoogtepunt alleen gedeeltelijk vrij waren en Gorbatsjov zelf zich nooit aan een directe verkiezing heeft onderworpen? Van de periode-Jeltsin, die in 1993 het parlement liet bestormen en in 1996 de verkiezingen won door steun af te kopen van de oligarchen in de infame *loans-for-shares deal*? Laten we trouwens ook niet vergeten dat het onder zijn presidentschap was dat de eerste oorlog in Tsjetsjenië gevochten werd. De schendingen van de mensenrechten zijn dus niet samen met Poetin gekomen.

Hiermee wil ik geenszins aantonen dat het Russische politieke systeem thans een toonbeeld is van democratie en een perfecte rechtsstaat is, wel dat complexe vragen een complex en genuanceerd antwoord verdienen. Wat is democratie? Wat is ons referentiepunt? Wat is Europese 'normaliteit' in deze? De Italiaanse democratie onder Berlusconi?

Meer ten gronde zijn er twee

fundamentele punten waarop de analyse van Von der Dunk eenzijdig is. Ten *eerste* wordt geschiedenis sterk deterministisch opgevat, alsof Rusland gevangen zit in zijn eeuwenoude geschiedenis, als in een val waaruit ontsnappen onmogelijk is. Rusland lijkt gedoemd tot eeuwig gevangenschap achter de Latijns-Byzantijnse scheidingslijn. Hier ontbreekt de ruimte om dit debat uit te spitten, maar het lijkt me toch onontbeerlijk dit soort stellingen op zijn minst af te wegen tegen *factoren die de last van het verleden potentieel doorkruisen*. Bijvoorbeeld de snelle modernisering (in termen van urbanisatie, scholing, industrialisering, enz.) die Rusland in de afgelopen eeuw heeft doorgemaakt. Of het ontbreken van enig perspectief op integratie in de voornaamste West-Europese economische, politieke en veiligheidsstructuren, waardoor – in tegenstelling tot Midden-Europese landen – externe stimulansen voor drastische hervormingen na de val van het communisme veel kleiner waren. Omgekeerd kan de vraag worden gesteld waarom andere landen, die een cultuurgeschiedenis kennen die verschilt van die van West-Europa, wel in staat zijn geweest zich van het juk van de geschiedenis te bevrijden en zich redelijk succesvol te democratiseren, zoals Japan of het eveneens christelijk-orthodoxe Griekenland.

Ten *tweede* bezondigt het boek zich aan *vergaande veralgemening*. In het hoofdstuk 'Ruslands kijk op zichzelf' (blz. 152-165) bijvoorbeeld blijkt hoe de Russen als een collecti-

viteit gezien worden. Vaak is er ook sprake van *de* Russen. Het hele interne Russische debat, inclusief het zo vaak beschreven historische debat tussen slavofielen en westersgezinden, laat Von der Dunk grotendeels links liggen. Wat onwelwillend krijg je als lezer de indruk dat elke Rus denkt als Solzjenitsyn. Ook wordt soms de indruk gewekt dat kleptocratie, corruptie, alcoholisme, enz. onvervreemdbare Russische fenomenen zijn.

Ter verdediging van Von der Dunk mag ik hier graag invoeren dat nogal wat literatuur over Rusland aan hetzelfde euvel lijdt. Vaak krijgt Rusland een uitzonderlijke status toegedicht en wordt het geanalyseerd als een land dat buiten de gebruikelijke categorieën valt. Juist daarom echter was er behoefte aan een boek dat een ander licht werpt op Rusland, veeleer dan aan een werk dat ongenueanceerd clichés opeenstapelt. Diegenen die beroepsmatig met Rusland bezig zijn, zullen aan dit boek weinig hebben. Door zijn vlotte leesbaarheid kan het boek wellicht een breder publiek aanspreken, wat voor een dergelijk thema al bij al een verdienste is, al hadden we dan liever gezien dat het met een meer genuanceerde boodschap was.

DR. TOM CASIER is universitair docent aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht.

Bestrijding van cultureel tekort van de Europese Unie

PAULINE BEERNINK

Paul Beugels, Jan De Groof (red.): Het cultureel tekort van de Europese Unie. Opstellen over cultuurpolitiek en culturele rechten. Een publicatie van het Comité Buitenlands Cultureel Beleid. Amersfoort: Damon, 2003; 192 blz.; 16,90 euro; ISBN: 90-5573-447-0

MET EEN BUNDEL OPSTELLEN OVER CULTUURPOLITIEK en culturele rechten willen Nederlandse en Vlaamse deskundigen een extra impuls geven aan het denken over en werken aan een Europese cultuurpolitiek die het heersende culturele tekort gaandeweg kan doen verdampen. Want dat er sprake is van een cultureel tekort binnen de Europese Unie, daarvan zijn de auteurs en de initiatiefnemers van deze bundel over *Het cultureel tekort van de Europese Unie* overtuigd.

Het is in de ogen van de schrijvers nogal verontrustend dat de Europese Unie, ruim tien jaar na het Verdrag van Maastricht, waarin de culturele autonomie van de lidstaten werd verankerd, niet bij machte is gebleken een cultuurpolitiek te ontwikkelen die recht doet aan de fundamentele waarden en belangen van taal en cultuur. De thema's taal en cultuur, die overspoeld dreigen te worden door economische en politieke belangen, behoren immers sinds 'Maastricht' formeel tot het domein van de Europese Unie. In de ontwikkeling en vormgeving van de Unie zijn ze echter nog steeds bijverschijnsel, terwijl hun waarde en belang toenemen nu de EU met tien landen zal worden uitgebreid, met als logisch gevolg dat verscheidenheid van taal en cultuur zal worden verveelvoudigd.

De tijd gaat bovendien dringen. Het jaar 2004 is een vuurproef voor

het integratieproces, met de komst van die nieuwe lidstaten, elk met een eigen taal en cultuur. De tijd lijkt ook nog eens rijp om de lidstaten en hun diverse taal- en cultuurgemeenschappen op te roepen tot vorming van een beleid dat de vage culturele contouren van de Europese Unie verscherpt. Juist nu de Unie een nieuw tijdperk betreedt met een Grondwet. Het roer moet dus om wat betreft vaststelling van prioriteiten, begrotingsposten en beleid. De kans is namelijk groot dat de thema's taal en cultuur het kind van de rekening worden. Het langzaam voortgaand integratieproces vergt een dynamische cultuurpolitiek, die berust op een uitgekiende balans tussen regionale, nationale en supranationale belangen.

Het Comité Buitenlands Cultureel Beleid, tevens verantwoordelijk voor deze publikatie, beijvert zich sinds de jaren '90 voor meer structurele aandacht voor taal en cultuur. Het Comité streeft naar verankering van culturele rechten in de Europese Grondwet. Het boek kan gezien worden als poging de publieke en politieke meningsvorming te bevorderen wat betreft het buitenlands cultureel beleid van Nederland en Vlaanderen in Europees perspectief. Het Comité laat zich in zijn laatste advies aan de Nederlandse en Vlaamse regering, *Taal en Cultuur in de Grondwet van de Europese Unie*, teleurgesteld uit over wat in een eer-

ste ontwerp-Grondwet is bepaald over de taalrechten van de Europese burger. Ze zijn eenzijdig en onvoldoende vastgelegd en beperkt tot de officiële talen van de Unie.

De bundel opstellen omvat overigens niet alleen kritische beschouwingen over het cultureel tekort van de Europese Unie. Er worden ook analyses en visies ontwikkeld en alternatieven aangereikt die taal en cultuur een autonome en bijzondere positie kunnen geven in de verdere ontwikkeling en vormgeving van de Europese Unie. De onderwerpen worden belicht vanuit allerlei vakgebieden, inzichten en invalshoeken en behandelen wezenlijke zaken als cultuur, taal en minderheden.

Zo presenteert bestuurslid van het Comité en cultuurcriticus Paul Beugels vanuit een historisch perspectief een lezenswaardige inleiding over het cultuurpolitieke complex dat Europese Unie heet. Hoe de EU nog steeds op zoek is naar haar grenzen tussen economische wetmatigheden en dwingende verdragsbepalingen die ook het domein van de cultuur raken en hoe de noodzaak tot het vormen en voeren van een doelgericht beleid daarom urgenter wordt. De opgave voor de komende tijd is volgens hem dan ook om binnen de gegeven ruimte en omstandigheden te trachten belangen met elkaar te verzoenen. Er moet een evenwichtige Europese cultuurpolitiek ontwikkeld worden, die ver-

scheidenheid hoog in haar vaandel draagt en gevrijwaard is van de overheersende macht van markt en munt. Wel moeten we op onze hoede blijven voor politici die hun best doen via culturele activiteiten hun eigen Europa tot stand te brengen.

De beschouwing van prof. Damiaan Meuwissen, thans verbonden aan de Hanse Law School in Bremen en eerder hoogleraar staatsrecht en rechtsfilosofie aan de Rijksuniversi-

teit Groningen, richt zich op de taalculturele rechten op de lange termijn en op de Europese inburgering. Meuwissen meent dat allochtonen in Nederland niet alleen uitsluitend Nederlands dienen te leren, maar ook verplicht moeten worden zich de Engelse taal grondig eigen te maken. Ook de Nederlanders zelf moeten ertoe worden aangezet te helpen bereiken dat er een wederzijdse beïnvloeding van de Nederlandse c.q. Europese cultuur tot

stand komt. Daartoe is een twee-, c.q. drietalige opvoeding voor iedereen in de Europese Unie de enige weg om van de Europese integratie een serieuze zaak te maken. De Europese integratie is geen vrijblijvende maar juist serieuze onderneming, die van iedereen veel inzet vraagt: *L'Europe oblige*.

PAULINE BEERNINK is free-lance journaliste en lid van de redactie van het tijdschrift *Neerlandia* van het Algemeen Nederlands Verbond.

Lee Miles (red.): The European Union. Annual Review 2002/2003. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003; 219 blz.; ISBN 1-40510-877-0

Dit is een jaarboek-achtige uitgave van het *Journal of Common Market Studies*, een tijdschrift dat onder auspiciën van de University Association for Contemporary Studies wordt gepubliceerd. De medewerkers aan deze bundel zijn overwegend afkomstig van wetenschappelijke instituten in het Verenigd Koninkrijk. De bundel bevat zestien korte essays, waarin belangrijke recente trends en gebeurtenissen die betrekking hebben op het wel en wee van de Europese Unie in kaart worden gebracht. In zijn inleidend artikel spreekt de redacteur van de bundel, Lee Miles (Universiteit van Hull), van een 'hub and spokes Europe' en suggereert dat politici, mensen uit de praktijk en wetenschapslieden zullen moeten accepteren dat de Unie een 'unfinished system, subject to internal differentiation, almost shy of its ultimate condition' zal blijven. Dit zal hen dwingen 'to advocate [...] that an unfinished supranational system may be the best that can be hoped for if the Union is to continue to meet all its ambitious policy agendas, accruing from simultaneous deepening and widening and maintain the

S I G N A L E M E N T E N

Deze rubriek staat onder redactie van dr Fenna van den Burg (F.v.d.B.). Bijdragen aan deze aflevering werden verzorgd door Geertjan Wenneker (G.W.), verbonden aan de Universiteit Leiden; Kees van Paridon (C.v.P.), hoogleraar economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam; Alfred Pijpers (A.P.) en Edwin Scherbeijn (E.S.), beiden verbonden aan Instituut Clingendael; en Fenna van den Burg.

De aanwinstenlijst van de bibliotheek van Instituut Clingendael wordt maandelijks gepubliceerd op de Clingendael-website: www.clingendael.nl/library/publications

semblance of constructing some kind of "One Europe" (blz. 9). In de diverse essays worden behandeld: de ontwikkeling van de Frans-Duitse betrekkingen; de invloed die van de uitbreiding van het aantal lidstaten zal uitgaan; de positie van Spanje en Denemarken; en de ontwikkeling van de externe betrekkingen en van de juridische, financiële en economische verhoudingen in de EU. Ook afzonderlijke lidstaten en kandidaat-lidstaten komen aan de orde. De bundel bevat ook een korte chronologie van de belangrijkste gebeurtenissen in 2002. (F.v.d.B.)

Fred Bergman & Bart van Aalst (red.): Constitutie: kunst- of vliegwerk; met voorwoord van W.F. van Eekelen.

Den Haag: Europese Beweging Nederland, 2003; 72 blz. [Aan te vragen bij de EBN, Riouwstraat 137, 2585 HP

Den Haag, tel. 070-3541144; e-mail: ebn@xs4all.nl

Dit rapport bevat opinies over het resultaat van de Europese Conventie van de zijde van zeventien Nederlandse maatschappelijke organisaties en dertien Nederlandse politieke partijen of politieke jongerenorganisaties, in het voorwoord aangeduid als maatschappelijk middenveld of *civil society*. Het betreft de antwoorden – puntsgewijs of soms als beknopte verklaring – op drie in een enquête gestelde vragen: 1 Wat is voor uw organisatie het belangrijkste element uit de door de Conventie gepresenteerde ontwerpgrondwet voor Europa waaraan Uw organisatie hoe dan ook wil vasthouden?; 2 Op welke punten acht uw organisatie aanpassing van de ontwerpgrondwet voor Europa absolute noodzaak?; en 3 Hoe staat uw orga-

nisatie tegenover een raadplegend referendum in Nederland over de definitieve tekst van de grondwet voor Europa? De laatste vraag is thans niet meer zo erg actueel. Op zich zelf is het heel handig van zowel politieke als niet-politieke instellingen en verenigingen snel en kort hun standpunten terzake na te kunnen lezen. Van sommige politieke partijen is het immers vaak onduidelijk waar zij in deze discussie staan. Zelfs de eigen achterban blijkt dat soms niet te weten. Over het algemeen staan hier in de teksten van de politieke partijen geen schokkende of nieuwe standpunten. De criteria op basis waarvan de maatschappelijke organisaties, vaak zelf weer koepelinstanties, voor de enquête zijn benaderd, zijn niet erg duidelijk. Waarom wel een Nationale Jeugdraad, maar geen ouderenbonden? Wel een Stichting Natuur en Milieu, maar geen ANWB? Wat is precies het belang van de mening van AEGEE-Groningen? Opmerkelijk is desalniettemin dat verscheidene van deze maatschappelijke organisaties wel degelijk een rol voor zichzelf zien weggelegd bij de meningsvorming van hun leden over de Europese Grondwet. (G.W.)

Jan Willem Sap: Het EU-Handvest van de grondrechten. De opmaat voor de Europese Grondwet.

*Deventer: Kluwer, 2003; 176 blz.; 20,- euro
ISBN 90-1300-666-3*

Op de Europese top van 12/13 december 2003 in Brussel is het Ontwerp-verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa door een Pools-Spaanse torpedo getroffen. Deze landen hadden onoverkomelijke bezwaren tegen het stemgewicht dat zij volgens het ontwerp zouden krijgen in de toekomstige Europese Unie. Dat stemgewicht zou voortaan komen te rusten op de bevolkingsomvang van een land, en niet op de voor beide landen zeer gunstige verdeling in het Verdrag van Nice. De

plannen voor een Europese grondwet zijn echter nog niet van de baan. Het Ierse voorzitterschap probeert de scherven te lijmen en vóór juni 2004 toch nog een akkoord te bereiken. Ook Nederland, dat tijdens de tweede helft van dit jaar het EU-voorzitterschap bekleedt, zal alles op alles zetten om de tekst erdoor te krijgen, mocht Ierland daar niet in slagen. Gemakkelijk zal het zeker niet worden. Onenigheid over de stemgewichten is namelijk niet het enige struikelblok. Ook de afwezigheid van een werkelijk constitutionele hervormingsdrang in de lidstaten en hun bevolkingen vormde, en vormt, een geducht obstakel voor succes. Jan Willem Sap, universitair hoofddocent staatsrecht en Europees recht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, heeft in een bijzonder heldere studie de 'opmaat' voor de Europese grondwet nader onderzocht. Hij concentreert zich daarbij op het EU-Handvest van de grondrechten, dat in Nice (december 2000) als een politieke verklaring werd aangenomen, en dat nu een plaats heeft gekregen in de beoogde Europese grondwet (Deel II). Sap schetst de totstandkoming van dit Handvest, de noodzaak ervan, en de juridische complicaties die deze 'Bill of Rights' met zich brengt. Vooral de vraag in hoeverre het Handvest een bindende werking heeft, lag en ligt nog steeds moeilijk. Ook de relatie tussen EU-grondwet en het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens is gecompliceerd. Sap doet een en ander uitvoerig uit de doeken. Hij acht een juridisch verankerde proclamatie van de grondrechten van de Europese burgers een belangrijk en noodzakelijk element in de opbouw van een Europese federale orde. In de laatste drie hoofdstukken verbreedt Sap zijn aandachtsveld met onderwerpen als de finaliteit van Europa, de politieke dynamiek van de Conventie, en de Frans-Duitse voorstellen van januari 2003. Ook de Nederlandse positie komt daarbij aan de

orde. Voor een goed begrip van de 'opmaat' tot de Europese Grondwet een zeer nuttig boek. (A.P.)

A. Szász e.a.: De EMU effectief. Voorwaarden voor economische dynamiek en financiële degelijkheid.

Den Haag: Teldersstichting, 2003; 30 blz.; 7,50 euro (Geschrift 94)

In de zomer van vorig jaar bracht een zware commissie van de Teldersstichting, onder voorzitterschap van de vroegere directeur van de Nederlandsche Bank, André Szász, een publikatie uit over de Economische en Monetaire Unie (EMU). Daarin wordt ingegaan op maatregelen en hervormingen gericht op een duurzame EMU. Aangegeven wordt dat in het bijzonder de grote landen zich de afgelopen jaren onvoldoende hebben ingespannen om hun overheidsfinanciën op orde te krijgen. Het verwijt van te strakke Brusselse regelzucht wordt verworpen; landen dienen zelf door middel van een solide financieel beleid en structurele economische hervormingen te zorgen voor een situatie waarin de afspraken wel kunnen worden nageleefd. De vergrijzingsproblematiek maakt deze aanpassing des te noodzakelijker. (C.v.P.)

Sergei Medvedev, Alexander Konovalov & Sergei Oznobishchev (red.): Russia and the West at the Millennium. Global Imperatives and Domestic Policies.

Moskou/Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies, 2002; 160 blz.; ISBN 1-930831-11-0

Deze bundel bevat acht essays van de hand van wetenschapslieden uit Rusland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Het boek vloeit voort uit seminars, in de periode 1999-2002 belegd door het George C. Marshall European Center for Security Studies (Garmisch-Partenkirchen) en het

Institute for Strategic Assessments (Moskou). Dit initiatief kreeg steun van de Duitse (sociaal-democratische) Friedrich Ebert Stiftung. De bundel richt zich tot beleidsvoerders en gevorderde studenten en academici op het gebied van de internationale betrekkingen. Kernthema is de stand van zaken in de relatie van Rusland tot het Westen tegen de achtergrond van nieuwe variabelen, zoals globalisering van de economie en de informatierevolutie. In een algemeen, inleidend, artikel van de hand van de drie redacteurs wordt gesteld dat een positieve ontwikkeling van de betrekkingen tussen Rusland en het Westen het beste via een gezamenlijke inspanning kan worden verwezenlijkt. De Russische weg naar een partnerschap is nog steeds een fragiel proces, dat zowel binnenlandse als externe steun behoeft. Ze wijzen op het belang van de humanitaire componenten van dit proces: het realiseren in Rusland van rechten en vrijheden gelijkwaardig aan die in de gevestigde democratieën. De gebeurtenissen van 11 september maakten de noodzaak van een gezamenlijke strijd tegen het terrorisme duidelijk, doch een dergelijke samenwerking ligt zeer gevoelig. De redacteurs wijzen in dit verband op een door de Russische 'expert community' ontworpen kader voor een 'security partnership', de zg. 'Ljubljana Formula', die op de eerste Russisch-Amerikaanse topconferentie in juni 2001 is aanvaard. Thans lijkt de voornaamste taak te bestaan uit het creëren van een sfeer van vertrouwen tussen Rusland en het Westen, en het kweken van 'positief kapitaal'. De bundel zelf omvat drie delen. In het eerste deel worden de dilemma's die de

globalisering voor Rusland en zijn buitenlandse politiek oplevert, geanalyseerd; in deel II worden de Russische binnenlandse context en de invloed daarvan op de Russische buitenlandse politiek behandeld. In dit deel treft men, onder de titel 'What Drives, What Stalls Russian Policy in the West?', een *case study* aan van de Duits-Russische betrekkingen in heden en verleden, van de hand van Hans-Joachim Spanger, onder-directeur van het Peace Research Institute Frankfurt. In deel III worden de contouren geschetst van een mogelijke economische ontwikkeling van Rusland en de daaruit voortvloeiende relaties met het Westen, terwijl tevens de invloed van de 'informatierevolutie' wordt geanalyseerd. (F.v.d.B.)

T. Hoeksema & J. ter Laak (red.):
Netherlands Helsinki Committee.
Human Rights and Terrorism.
Seminar in the Hall of Knights, The Hague.

Den Haag: Nederlands Helsinki Comité, 2003; 148 blz.; gratis aan te vragen bij NHC; ISBN 90-807745-3-7

Na de aanslag van Al-Qaeda op 11 september 2001 werd een wereldomvattende aanval tegen het terrorisme op gang gebracht. Deze nu al weer meer dan twee jaar durende strijd lijkt het gevoel op te roepen dat er een frictie bestaat tussen enerzijds effectieve bescherming van de nationale veiligheid, en anderzijds bescherming van de rechten van de mens. De aanhangers van de idee dat de nationale veiligheid een *gemeenschappelijk goed* is, waarvoor men de rechten van het individu mag inperken, trekken vergelijkingen met bijvoorbeeld het bestaan

van een belastingsysteem. Het innen van belastingen, op zich zelf een inbreuk op de vrijheid van het individu, wordt immers gelegitimeerd doordat de inkomsten besteed worden voor handhaving van de sociale zekerheid. Zo moet men ook kijken naar de nationale veiligheid, die volgens hen slechts kan bestaan door de burgers enigszins te beperken in hun doen en laten. Anderen menen dat terrorisme niet bestreden kan worden zonder mensenrechten volledig te respecteren. Zij beargumenteren dit door erop te wijzen dat het uitroeien van een terroristische groep, op een manier waarbij de mensenrechten niet gerespecteerd worden, tot gevolg zal hebben dat er nieuwe haat wordt gezaaid, en er derhalve nieuwe terroristische activiteiten zullen opdoemen. Deze twee tegenovergestelde visies zijn voor het Nederlands Helsinki Comité, in samenwerking met het Nederlands voorzitterschap van de OVSE, aanleiding geweest voor het beleggen van het seminar 'Human Rights and Terrorism'. De diverse meningen die tijdens dit seminar in debatten en voordrachten naar voren zijn gekomen, zijn nu gebundeld uitgegeven. De belangrijkste conclusie die kan worden getrokken, is de volgende: 'alle landen die terrorisme bestrijden, moeten het gat dichten tussen theorie en praktijk; theoretisch gezien is iedereen het erover eens dat mensenrechten gerespecteerd moeten worden, maar meningsverschillen ontstaan over de vraag of mensenrechten wel echt gerespecteerd worden in de praktijk.' (E.S.)